

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ
İLƏHIYYAT FAKÜLTƏSİNİN

ELMİ
MƏCMUƏSİ

№ 13 APREL (NİSAN) 2010

İMAMİYYƏ ALİMLƏRİNƏ GÖRƏ QURAN-İ KƏRİMDƏKİ MÜQƏTTƏ HƏRFLƏRİ

Aslan HƏBİBOV

AMEA-nın Şərqsünaslıq İnstitutu

Din və İctimai Fikir Tarixi

Şöbəsinin elmi işçisi

Quran-ı Kərimdə bəzi surələrin başında gələn bir və ya bir neçə hərfdən ibarət olan ibarələrə "Müqəttə hərfləri" deyilir. Bu ibarələr, İslamın başlanğıcından bəri alimlər tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdır. Ayrıca son dövr şərq və gərb alimləri də bu mövzu ilə əlaqədar tədqiqatlar aparmışlar. Biz də bu məqaləmizdə İmamıyyə Şiəsi alimlərinin bu məsələ ilə əlaqədar görüşlərini ortaya qoymaya çalışacağıq.

Qurani Kərimdə 29 surənin əvvəlində 13 fərqli şəkildə keçən müqəttə hərflərinin mütəşabih ləfzlərdən (qapalı ayələr) olduğu mövzusunda İslam alimləri ittifaq halındadır.(13, 155)

Müqəttə hərflərinin bütöv bir ayə olub olmadığı mövzusunda fikir ayrılıqları mövcuddur. Alimlərin əksəriyyəti bunları bütöv bir ayə olaraq qəbul etməmiş, onlardan sonra gələn növbəti ayələrin bir hissəsi olduğunu irəli sürmüşlər. (2, 136)

Müqəttə hərflərinin mənaları haqqında da bir çox görüş irəli sürülmüşdür. (15, I, 272) Məsələn İmam Əlinin (ə) "hər kitabın bir məğzi vardır. Quranın məğzi isə müqəttə hərfləridir" dediyi xəbər verilir.(11, I, 32) Əbu Bəkrdən nəql edilən bir rəvayətdə, "hər kitabın bir sirri vardır. Allahın Qurandakı sirri də surələrin başlarındakı hərfləridir" deyilməkdədir. (9, I, 227). İbn Abbasın isə "alimlər onları dərk etməkdə acizdirlər" dediyi qaynaqlarda keçməkdədir. (9, I, 228)

Səhabənin söylədiklərini dəlil gətirən Əhl-i Sünnənin sələf alimləri, müqəttə hərflərinin mənalarını təkcə Allahın biləcəyini irəli sürərək bunları şərh etməkdən imtina etmişlər. Sonrakı dövr alimləri isə, müqəttə hərflərinin insanlar tərəfindən bilinəcəyini irəli sürərək sələf alimlərinə etiraz etmişlər.

Onlara görə Quran, insanlar üçün bir hidayət rəhbəridir. Allahın, insaları nicata çatdırmaq məqsədi ilə başa düşülməsi qeyri-mümkün olan bir kitabı göndərməsi İlahi hikmətə ziddir. Ayrıca bu həflərin mənası bilinməsəydi, Quranın müxaliflərə meydan oxuması caiz olmazdı. Beləliklə elmdə rusux sahibi (elmdə dərinləşən) kəslər bu həflərin mənalarnı bilərlər. (2, 136-138; 3, 241-243)

İmamıyyə müfəssirləri də müqəttəə həflərini şərh etməyə cəhd etmişlər. Onlar da yazdıqları təfsirlərində Müqəttəə həflərinin mənalarnı təyin etməyə çalışmışlardır. Məsələn ilk dövr İmamıyyə müfəssirlərindən Qummi, Əraf surəsinin ilk ayəsinin təfsirində İmam Məhəmməd əl-Baqirdən nəql edir ki, Həyy ibn Əxtab, qardaşı Əbu Yasir ibn Əxtab və Nəcranlı başqa bir Yəhudi Hz. Peyğəmbərə yanına gələrək, Müqəttəə həfləri ilə əlaqədar sual vermişlər, daha sonra bu həfləri əbcəd hesabıyla hesablayaraq Hz. Peyğəmbərin gətirmiş olduğu dinin və İslam ümmətinin ömrünü hesablamağa çalışmışlar. Rəvayətdə bildirildiyinə görə Yəhudilər, Hz. Peyğəmbər tərəfindən təqdim edilən hər bir müqəttəə hərfi qarşısında heyretlərini gizlədə bilməmiş, sonunda acizliklərini etiraf etmək məcburiyyətində qalmışlar. Rəvayətin sonunda İmam Baqirin bu cümləsi diqqət çəkməkdədir:

"Bax bunlar 'bir qismi möhkəm ayələrdir ki, bunlar kitabın anasıdır. Digərləri isə təşbehlidir' (ayəsində ifadə olunan təşbehliyəndir). Bu həflərin Həyy ibn Əxtab və yoldaşlarının etmiş olduğu şərhərdən başqa mənalarnı vardır." (7, I, 222-223)

Qummi öz şəxsi qənaətini isə Bəqərə surəsinin ilk ayəsinin təfsirində açıq bir şəkildə ortaya qoymağdadır:

"Bunlar, Quranda Allahın İsm-i Əzəmini təşkil edən həflərdəndir. Bununla Nəbi və İmama xitab edilər. Onlar da bu həflərlə dua etdikləri zaman duaları qəbul olunur." (7, I, 30) Şura surəsinin təfsirində isə bu fikirini bir az daha açaraq belə deməkdədir:

"Ha Mim Əyn Sin Qaf. Allahın İsm-i Əzəminin həflərindəndir. Rəsulullah və İmam onu təlif edər və onunla dua edildiyi zaman qəbul edilən Allahın İsm-i Əzəmi meydana gələr." (7, II, 267) Bununla birlikdə Qummi, Əhl-i Sünnə təfsirçiləri tərəfindən də dilə gətirilən, (10, XVI, 136; XXII, 148; 8, v. 118a, 152a.) "Ta Ha"nın, Tayy dilində "Ya Məhəmməd", "Ya Sin"nin "Hz. Peyğəmbərin adı" "Sad"ın "and", "Qaf"ın isə "dünyanı əhatə edən bir dağ" olduğunu (7, II, 57-58, 211, 228, 323) söyləməklə daha əvvəl söylədiyini sanki təkzib etməkdədir.

Bu dövrün bir başqa müfəssiri Əyyaşiyə gəldikdə, Yəhudilərin Hz. Peyğəmbərlə olan dialoqunun xaricində, Qumminin fikirləri ilə razılaşmadığı və təfsirində bu cür şərhələrə yer vermədiyini söyləyə bilərik. Bəqərə surəsinin ilk ayəsinin təfsirində bu dialoqu nəql edən Əyyaşi, (5, I, 44-45) ayrıca Əbu Cümə Rəhmət ibn Sədəqə vasitəsiylə İmam Cəfər əs-Sadiqdən belə bir rəvayət nəql edir:

"Bəni Ümyyədən bir zındıq (dindən çıxan) Cəfər ibn Məhəmmədin (ə.s.) yanına gəldi və ondan, Allahın Quranda "Əlif Lam Mim Sad"dan nəyi nəzərdə tutduğunu, bu ibarələrin halal-harama dair nəyi ehtiva etdiyini, insanlara nə kimi faydaları olduğunu soruşdu. Bu söz Cəfər ibn Məhəmmədi (ə.s.) hirsələndirdi. Ona, sənə təəssüflər olsun, dedi. Əlif bir, Lam otuz, Mim qırx, Sad doxsandır. Bu rəqəmlərin toplamı neçə edər, deyə soruşdu. Adam, yüz altmış bir edər, cavabını verdi. Cəfər ibn Məhəmməd ona belə dedi:

"(Hicri) 161-ci il bitincə sənənin dostlarının hakimiyyətinə son qoyulacaq." Ravi dedi: Vaxt yetişi. Hicri 161-ci il aşurə günü qara geyimlilər (Abbasilər) Kufəyə girdilər. Beləcə (Əməvilərin) hakimiyyəti süquta uğradı." Əyyaşi Rəd surəsinin təfsirində isə Əbu Lubeyd əl-Məhzumiyyə istinadən İmam Baqirdən belə bir rəvayət nəql etməkdədir:

"Ey Əbu Lubeyd! Şübhəsiz Quran hərfələrində böyük bir elm vardır. Allah Təala, "əlif lam mim. Bax bu kitab..." (ayəsini) nazil edincə Məhəmməd (s. a. a.), Allahın nuru ortaya çıxıb, sözü sabit olana qədər qiyam etdi. Doğulduğu gün yeddi mindən yüz üç il keçmişdi. (Əbu Cəfər) belə dedi: Bunun şərh, Qurandakı müqəttə hərfələrindədir. Əgər onları təkrar etmədən saysan (görərsən). Müqəttə hərfələrindən elə bir hərf yoxdur ki (onda ifadə olunan) gün bitmədən Haşimoğullarından biri qiyam etməsin. Sonra dedi: Əlif bir, lam otuz, mim qırx, sad isə atmışdır. Bu yüz otuz bir edər. Sonra Hüseyin ibn Əlinin (ə) qiyam hadisəsi başladı. "(Əlif Lam Mim) Allah" Müddəti gəlincə "Əlif Lam Mim Sad" zamanında Abbasoğullarından biri qiyam etdi. Bizim Qaimimiz "Əlif Lam Ra" bitdiyində qiyam edəcək. (Ey Lubeyd) Bunu dinlə, anla və gizlə." (5, II, 217-218)

İmam Həsən əl-Əskəriyə nisbət edilən təfsirdə isə daha fərqli bir görüş vardır. İmam Həsən əl-Əskəri belə buyurur:

"Yəhudilərlə Qüreyş müşrikləri Quranı təkzib etdilər və bu açıq-aşkar bir sehrdir, dedilər. Bunun üzərinə Allah da "Əlif Lam Mim. Bax o Kitab; özündə heç şübhə yoxdur; müttəqilər üçün yol göstəricidir" deyə buyurdu.

Yəni, Ey Məhəmməd; sənə endirmiş olduğum bu kitab, içində əlif, lam və mimin də olduğu müqəttə hərfələrindən meydana gəlməkdə olub, sizin diliniz və heca hərfələrinizə görədir." Yəni bu təfsirdə İmam Cəfər əs-Sadiqdən belə bir söz nəql edilməkdədir:

"Əlif əslində sənin Allah sözündəki hərfərdən bir həfdir. (Burada) Əlif Allaha, Lam, böyük mülkə, yaranmışların bütünü üzərində qəhrədimi olmasına, mim isə Onun hər işində məcid və mahmud olduğuna dəlalətdir." Daha sonra Qummi və Əyyaşinin də nəql etmiş olduğu Hz. Peyğəmbərin Yəhudilərlə olan dialoqu nəql edilməkdədir. Bir fərqlə ki buradakı rəvayətə görə gələn Yəhudilər Hz. Peyğəmbərə sual vermişlər, O da İmam Əlini bu suallara cavab verməyini buyurmuşdur. (4, 62-65)

Hicri V əsrdən başlayaraq İmamiyyə müfəssirlərinin Müqəttə hərfələri ilə əlaqədar düşüncələrinin dəyişdiyinə şahid oluruq. Bu dövrün ən önəmli müfəssiri Əbu Cəfər ət-Tusi, ilk dövr müfəssirlərin fikirlərinə qarşı çıxmışdır. Tusi Bəqərə surəsinin ilk ayəsinin təfsirində Müqəttə hərfələri ilə əlaqədar Sünni və Şiələrin görüşlərini ayırd etmədən təqdim etdikdən sonra, "mənim qəbul etdiyim ən gözəl görüş, "bunlar surələrin adları olub Allah bəzi surələrə aid etmişdir", şəklində söyləyənlərin fikiridir" sözü ilə fikrini ifadə etmişdir. (14, I, 48) Tusidən sonra İmamiyyənin ikinci böyük müfəssiri olan Təbərsi də sələfi Tusi kimi Sünni və Şiə qaynaqlı rəvayətləri nəql etməkdədir. Ancaq o Tusidən fərqli olaraq bu görüşlərdən hansını bəyəndiyini açıqlamamışdır. (11, I, 32-33)

Son dövrün önəmli təmsilçisi Feyz əl-Qaşani, İmam Sadiqdən bir rəvayət nəql etdikdən sonra belə əlavə etməkdədir:

"Müqəttə hərfələri Allah və Rəsulu arasında bir sirr, Rəsulullah və onun nəslindən olan elmdə rusux sahibi kəslərdən başqalarının anlaması istənməyən işarələrdir. Tək tək hərfələrlə danışma sevgi yolu ilə bir-birinə yaxınlaşmış olan kəslərin metodudur. Bu, iki sevgili arasında bir sirr olub, başqası onu anlaya bilməz." (6, I, 77) Qaşani ilk dövr Şiə təfsirçilərinin nəql etmiş olduqları rəvayətləri də təqdim etdikdən sonra tamamilə fərqli bir şərh ortaya qoymaqladadır. Qaşaniyə görə, Müqəttə hərfələri sıralanıb təkrarlar çıxarıldıqdan sonra, "Əli doğru yoldur, ona sarılıq" və ya "Əlinin yolu doğrudur, ona sarılıq" mənasını verməkdədir." Bu da Müqəttə hərfələrinin maraqlı sirlərindən biridir. (6, I, 78)

Müasir Şiə təfsirçilərindən Höccətullah əl-Bəlaği, Müqəttə hərfələrindən olan "Əlif Lam Mim" ilə əlaqədar olaraq, "bu bir elm olub mənası Allah, Rəsulu, elm verilmiş kəslər və vəhyin əmanətçiləri nəzdindədir. Quranda Rəsulullah və vəhyin əmanətçiləri ilə xüsusi sirlərlə danışmaların olmasında hər hansı bir problem yoxdur" deyərək bir tərəfdən danışmaq istəməməkdə, digər tərəfdən isə az da olsa Qummini dəstəkləməkdədir. (1, I, 144)

Təbətəbai isə Müqəttə hərfələrinə fərqli bir istiqamətdən yanaşmaqdadır. Ona görə bu hərfələrlə, aid olduqları surələr arasında əlaqə vardır. Diqqətlə yanaşsaq görərik ki ra-mim, ta-sin və ha-mim kimi hərfərdən ibarət Müqəttə hərfəri ilə aid olduqları surələr arasında mövzu bənzərliyi və məzmun uyğunluğu görülməkdədir. Bu surələrlə digər surələr arasında isə belə bir yaxınlıq yoxdur. Bütün bunlardan hərəkətlə bu hərfələrin Allah və Rəsulu arasında simvol olduğunu və sadə bir anlayış ilə dərk etməyin qeyri-mümkün olduğunu söyləyə bilərik. Ancaq bu hərfələrlə surələr arasında xüsusi bir əlaqə olduğu hiss olunur. Əgər bir kimsə bu hərfələrin ortaq istiqamətlərini düşünsə və bu hərfələrlə başlayan surələrin məzmunlarını müqayisə etsə, məsələ bir az da aydınlaşar. Yəqin Əhl-i Sünnə tərəfindən İmam Əlidən nəql edilən, "hər kitabın bir məgzi vardır, bu kitabın məgzi isə heca hərfəlidir" sözü buna işarə etməkdədir. (12, XVIII, 3-5)

Son olaraq yuxarıda təqdim etdiyimiz görüşlərə baxdıqımızda, ilk dövr Şiə təfsirçilərinin Müqəttə hərfələrinin mənası barəsində həmfikir olmadıqları görülməkdədir. Çünki Qummi daha çox bu hərfələrin, Allahın İsm-i Əzəminin qısaldılmış şəkli olduğu, Peyğəmbər və İmamın bu hərfəri təlif edərək Allahla əlaqə yaratdığı fikirini mənimsəyərkən, Əyyaşi isə bu hərfələrdə irəlidi ortaya çıxacaq əhəmiyyətli tarixi hadisələrin gizli olduğu və əbcəd hesabı ilə hesablandığı təqdirdə bu tarixlərin ortaya çıxacağına dair rəvayətləri nəql etməkdədir. İmam Həsən əl-Əskəriyə nisbət edilən təfsirdə isə daha fərqli bir şərh yer alır. Orta dövr müfəssirləri Tusi və Təbərsi isə sələfləri ilə eyni fikirdə deyildirlər. Son dövrün önəmli müfəssiri Qaşani ilk dövr müfəssirlərinin görüşlərini nəql etdikdən sonra olduqca maraqlı bir izah ortaya qoymağdadır. Müasir dövr müfəssirlərindən Bəlaği bu hərfəri Allah ilə Hz. Peyğəmbər və İmamlar arasında gizli bir sirr olduğu fikrindədir. Təbətəbai isə Quranın bütünlüyü içərisində bu hərfələrə yanaşmaqda və başında Müqəttə hərfəri olan surələr arasında xüsusi əlaqənin varlığını irəli sürməkdədir.

Nəticə etibarıyla Müqəttəə hərfələri ilə əlaqədar olaraq ümumiyyətlə Əhl-i Sünnədə olduğu kimi Şiə təfsirçiləri arasında fikir birliyinin olmadığını deyə bilərik. Bizcə bunun ən önəmli səbəbi nə Hz. Peyğəmbərdən nə də İmamlardan bu hərfələrin mənalarını açıqlayan tam mənasiyla səhih bir hədisin nəql edilməməsidir. Ancaq burada bir məsələ diqqəti çəkməkdədir. Təqdim edilən nümunələrin tamamına yaxınında Müqəttəə hərfələrin mənaları ilə əlaqədar açıqlama yer almaqdadır. Bu da İmamiyyə müfəssirlərinə görə bu hərfələrin mənalarının bilinməsinin mümkünlüyünə dəlalət edir.

ƏDƏBİYYAT

1. BƏLAĞİ, Məhəmməd Cəvad, *Alaur-Rəhman fi Təfsiril-Quran*, Qum 1420.
2. CERRAHOĞLU, İsmail, *Təfsir Usûlü*, Ankara 1977, s. 136.
3. ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul 1982.
4. ƏSKƏRİ, İmam Əbu Muhəmməd Həsən (ə), *Təfsir*, Beyrut 2001.
5. ƏYYAŞI, Məhəmməd ibn Məsud, *Təfsirul-Əyyaşi*, Beyrut 1991.
6. QAŞANI, Molla Möhsin Feyz, *Təfsirus-Safi*, Məşhəd trs.
7. QUMMI, Əli ibn İbrahim ibn Haşim, *Təfsirul-Qummi*, Qum 1404.
8. MƏHDƏVİ, Əhməd ibn Əmmar, *ət-Təhsil li Fəvaidit-Təfsil*, Süleymaniye Ktp., Murad Buxari 18, (Yazma).
9. RAZİ, Fəxrüddin, *ət-Təfsiru'l Kəbir*, İstanbul 1307.
10. TƏBƏRİ, Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Cərir, *Camiul-Bəyan ən Təvili Ayil-Quran*, Misir 1954.
11. TƏBƏRSİ, Əbu Əli Fəzl ibn Həsən, *Məcməul-Bəyan fi Təfsiril-Quran*, Tehran 1373.
12. TƏBƏTƏBAİ, Məhəmməd Hüseyin, *əl-Mizan fi Təfsiril-Quran*, Beyrut 1973
13. TURGUT, Ali, *Təfsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991.
14. TUSİ, Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Həsən, *ət-Tibyan fi Ulumil-Quran*, Beyrut trs.
15. ZƏRKƏŞİ, Bədrüddin Məhəmməd ibn Əbdilləh, *əl-Burhan fi Ulumil-Quran*, y.y. 1972.

РЕЗЮМЕ

ТАЙНЫЕ БУКВЫ КОРАНА В ШИИЗМЕ ИМАМИТСКОГО ТОЛКА

В статье наряду с другими комментариями раннего периода шиитского имамитского богословия также представлена трактовка тайного смысла тех самостоятельных букв, которыми начинаются некоторые суры Корана. Из этих комментариев становится ясно, что среди представителей шиитского имамитского богословия не наблюдается единства мнения по поводу трактовки смысла тайных букв Корана. Причиной этому может служить тот факт, что не существует никакой достоверной информации по этому поводу, оставленной пророком Мухаммадом, или же имамами.

SUMMARY

MUQATTA LETTERS ACCORDING TO RELIGIOUS LEADRESHIP SHIA

In this article with at the head commentators of the first times were presented explanations of scientists religious leadership Shia associated with independent letters are used at the beginning of some Koran's suras and the letterss which also called Muqattaa letters. From these explanations is cleared that there is no unity of opinion among scientists religious leadership Shia associated with Muqattaa letters. The main cause of this there are no legends about these letters neither form Prophet nor Imams.